

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 2, 2013

[Назад](#)

[Головна](#)

УДК 658.114.5

М. А. Міненко,

д. е. н., професор кафедри менеджменту

Київського національного торговельно-економічного університету

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ Ф. РАЙФФАЙЗЕНА І В. ХААЗА ДЛЯ ПОБУДОВИ КООПЕРАТИВНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті акцентовано увагу на необхідності, у період кризових ситуацій в агропромисловій сфері, використання досвіду В. Хааза і Ф. Райффайзена для налагодження ефективної роботи кооперативних об'єднань сучасного зразка. Досліджено теоретичні й практичні здобутки цих двох ідеологів кооперативного руху та обґрунтовано підходи щодо формування сприятливого інтеграційного середовища в Україні через процедуру відповідної законодавчої ініціативи й адаптованої до національних потреб імплементації основоутворюючих принципів цього процесу.

The article is focused on the necessity of using the experience of W. Haase and F. Raiffeisen for establishing effective and modern cooperative associations in the period of crisis in the agricultural sector. The theoretical and practical results of these two ideologues of the cooperative movement have been investigated and have been substantiated the approaches of creating a favorable integrational environment in Ukraine using the procedure of the legislative initiative and adapted to national needs of fundamental implementation of the principles of this process.

Ключові слова: кооперативні об'єднання Ф. Райффайзена, спеціальні товариства В. Хааза, кризові явища, організаційно-економічні принципи Ф. Райффайзена, здобутки В. Хааза, Закон про товариства, система сільськогосподарських кооперативів Німеччини.

Keywords: the cooperative associations of F. Raiffeisen, the special partnership of W. Haase, the crises, the organizational and economic principles of F. Raiffeisen, the achievements of W. Haase, the Law on companies, the system of agricultural cooperatives in Germany.

Вступ. У другій половині дев'ятнадцятого століття у Німеччині селянські господарства переживали глибоку кризу. Вона була викликана швидким проникненням у село грошового господарства, потребою переходу до більш інтенсивних систем господарювання, практичною відсутністю на селі спеціалізованих установ із забезпечення селян кредитами, а також здешевленням сухопутного і морського транспорту, що призвело до збільшення імпорту зерна й падіння цін на внутрішньому ринку [12]. Все це сукупно загострило негативні тенденції розвитку німецького села і виявило необхідність появи інституцій, які могли б кредитувати сільське населення та забезпечити інтенсифікацію і різноманітність ведення бізнесу в сільській місцевості.

Постановка проблеми. Сьогодні, проводячи певні паралелі між кризовими явищами кінця дев'ятнадцятого століття з потрясіннями початку двадцять першого століття можна відмітити: використання досвіду щодо виходу із складної ситуації можливе лише за умови переосмислення історичних фактів минулого. Це вимагає від нас проаналізувати теоретичні й практичні здобутки Фрідріха Вільгельма Райффайзена (1818–1888 рр.) і Карла Фрідріха Вільгельма Хааза (1839–1913 рр.) та ще раз оцінити їх напрацювання, враховуючи проблеми і потреби аграрно-промислового ринку сучасної України.

Результати досліджень. У науковій літературі розвитку кооперативів Німеччини приділили достатньо уваги відомі вчені, такі як М.І. Туган-Барановський [12], А.В. Ткач [11], М.Ф. Шкляр [15, 16], А.І. Крашенініков [7], А.П. Макаренко [8], С.Б. Коваленко, З.Н. Козенко [6] та інші.

Так, видатний вчений М.І. Туган-Барановський у своїй книзі «Соціальні основи кооперації» дослідив історичні аспекти становлення кооперативів Німеччини та широко розкрив питання їх об'єднання у союзи [12]. А.В. Ткач у навчальному посібнику «Сільськогосподарська кооперація» висвітлив розвиток кооперації у сільськогосподарській сфері та розглянув кооперативний банківський сектор Німеччини [11]. М.Ф. Шкляр у підручнику «Економіка кредитних кооперативів» достатньо змістовно охарактеризував принципи, що покладено в основу створення і функціонування товариств [16]. А.І. Крашенініков і А.П. Макаренко у своїх працях «Кооперація в сучасному світі» та «Теорія і історія кооперативного руху» провели аналіз певних історичних дат становлення кооперативів Німеччини [7, 8]. С.Б. Коваленко і З.Н. Козенко у науковому виданні «Сільськогосподарська кредитна кооперація» узагальнили цілі, які ставили перед собою основоутворювачі кооперативного руху, започатковуючи нові інституційні формування [6].

Варто відразу відмітити, що історично постать В. Хааза була затьмарена цілеспрямованими здобутками Ф. Райффайзена. Саме тому, про В. Хааза, як про одного з ідеологів формування громадянського суспільства через процедуру побудови товариств і їх об'єднань у Німеччині, дослідники достатньо мало подають інформації. Попри це В. Хааз і як особистість, і як фахівець, своїми здобутками дав поштовх Ф. Райффайзену активно залучитися до цього процесу й започаткувати «райффайзенівський рух», а також сам забезпечив практичний розвиток товариств.

Щоб полегшити гострі проблеми села Ф. Райффайзен в 1847 році організував у Вейербуші «союз допомоги для підтримки селян». Цей вид об'єднання на початковому етапі організації не був кооперативом (товариством). Разом із тим, в основу його побудови відразу було покладено принципи добровільності й благодійності, що у подальшому сприяло розбудові майбутніх формувань. Першими прототипами таких об'єднань, що були започатковані Ф. Райффайзеном, стали в 1849 році «Товариство самопостачання хліба і зерна», а також «Товариство підтримки незаможних фермерів» у м. Фламмерсфельд та «Благодійне товариство», започатковане в 1854 році у м. Гедесдорфі. Після подолання багаточисельних перехідних етапів ідея про самопомігую знайшла своє місце під час створення в 1864 році у м. Гедесдорфі «Товариства Гедесдорфської позикової каси», що стало взірцем для сучасних кооперативних банків [1]. Це був складний період для європейської економіки: крах феодалної системи та гільдій поставив фермерів і ремісників перед необхідністю пристосовуватися до законів вільної економіки. Вони не мали достатніх інвестицій, щоб витримати тиск і конкуренцію світового ринку [10]. Для того, щоб зберегти зрівняння ліквідності між невеликими кредитними товариствами, Ф. Райффайзен у Невіді в 1872 році заснував перший сільський банк «Рейнський сільськогосподарський кооперативний банк», а для збільшення капіталізації своїх формувань і підвищення ефективності їх роботи – «Типографію Райффайзена», що функціонує до цього часу.

Із самого початку створення, товариства Ф. Райффайзена діяли за специфічними організаційно-економічними принципами, головними з яких були:

- формування товариства відбувалося на базі певної спільноти людей;

- недоторканість статутного фонду товариства;
- централізація системи управління;
  - необмежена солідарна відповідальність членів усім своїм майном по боргах товариства;
  - позички надавалися тільки на виробничі потреби членів товариства;
- надання кредитів здійснювалося за умови, якщо члени товариства добре знали кредитотримувача, а правління мало можливість стежити за змінами у фінансово-майновому стані його господарства і за цільовим використанням кредиту;
  - робота членів правління товариства проводилася на громадських засадах;
  - існувала заборона бути членами інших подібних товариств [9, 12].

При цьому, в основу кооперативної форми господарювання Ф. Райффайзенем було покладено ідею економічного самозахисту людей шляхом об'єднання в організації для самозабезпечення більш дешевими ресурсами [2]. Фактично Фрідріх Вільгельм Райффайзен став єдиним засновником європейського кооперативу, назва якого й понині асоціюється з ним та його здобутками, а принципами – учасники інтеграційного процесу керуються і до сьогодні. Це були «кредитні товариства Райффайзена» (сільські каси), що займалися одночасно грошовими і товарними операціями. Еволюція їх розвитку привела до того, що на період 1977 року більше 60 % всіх «кредитних товариств Райффайзена» поряд із грошовими операціями виконували товарні операції (табл. 1).

Таблиця 1.
Кредитні товариства Райффайзена по союзним округам Німеччини, що виконували товарні операції
(станом на 01.01.1977 року)*

Місце розташування союзу	Загальна чисельність товариств	Чисельність товариств, що виконували товарні операції
Ганновер	384	132
Кіль	191	154
Ольденбург	189	32
Мюнстер	320	15
Кельн	497	306
Кассель	201	187
Франкфурт-на-Майні	418	313
Корис-Рус	268	140
Штутгарт	774	645
Мюнхен	1234	1116
Саарбрюккен	46	24
Інші	292	-
Всього	4814	3064

*Джерело: щорічна статистична доповідь Німецького союзу Райффайзена, 1977 рік [17]

За даними таблиці можна зробити висновок, що тільки у двох союзних округах (Ольденбург, Мюнстер) незначна кількість товариств одночасно із грошовими займалася і товарними операціями. У всіх інших випадках ця кількість перевищує 50-60 відсотків.

Для отримання більш змістовної картини щодо механізму функціонування створеної системи управління кооперативами розглянемо основні напрями діяльності формувань Ф. Райффайзена і їх взаємозв'язок на різних рівнях. Так, первинні товариства такого типу різносторонньо співпрацювали з фермерами, а саме:

- забезпечували вигідними засобами виробництва (насінням, добривами, кормами, технікою);
- пропонували широкий спектр послуг з обслуговування і ремонту техніки, зберігання добрив та засобів захисту рослин, своєчасне й у необхідному обсязі їх постачання;
  - забезпечували постачання для сільгоспвиробників життєво необхідних предметів першої потреби, а також пальне і мастильні матеріали;
  - постачали виробникам сировину для переробки на продукти першої необхідності, харчову продукцію, лікарські препарати тощо;
  - займалися виготовленням готової продукції;
  - пропонували можливі варіанти альтернативного вирощування і виробництва;
  - якомога вигідніше акумулювали і реалізовували продукцію для безпосередніх споживачів;
  - консультували фермерів з питань ринку;
  - будували сучасні квартири й офісні приміщення [3, 9].

Надзвичайно великою популярністю користувалися індивідуальні консультації фахівців кооперативів для бажаючих, які не були офіційними учасниками формувань. Їх девіз «Райффайзен – успіх для всіх» знаходив позитивні відгуки як у сільського, так і у міського населення.

Разом із тим, товариства Ф. Райффайзена вносили вагомий внесок у задоволення потреб і постачання населення харчовими продуктами. При цьому, вони гарантували якість, безпечність і широкий асортимент товарів та послуг. Їх продукція мала великий попит не тільки на території Німеччини, а й у багатьох інших країнах. Особливо інтенсивно розвивалися ті товариства, що постійно розширювали свою продуктову лінійку і урізноманітнювали перелік можливостей. Задоволення очікувань споживачів, постачання якісної і безпечної продукції, відповідність вимогам щодо захисту й збереження навколишнього середовища – це основи успіху всієї ієрархії виробництва та управління об'єднань Ф. Райффайзена. У цьому зв'язку варто зазначити, що дякуючи саме такому підходу до формування товариств на місцевому рівні закладалися підвалини системно-стандартизованої побудови фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища, що стало з роками гарантією економічної безпеки Німеччини. Крім того, набувала прикладного характеру філософія Фрідріха Вільгельма Райффайзена згідно якої: економічні рішення мають прийматися не лише задля збільшення доходу. Потрібно брати на себе соціальну відповідальність за людей та за довкілля і прагнути до стійкого економічного розвитку [10].

Аналіз розвитку товариств Ф. Райффайзена дає можливість стверджувати, що ці формування пройшли шлях від самопомогі і бідних громад дев'ятнадцятого століття до сучасних високопродуктивних об'єднань. Підтвердженням ефективності й цілеспрямованості дій Ф. Райффайзена є той факт, що коли він пішов із життя (1888 р.), існувало 425 товариств Ф. Райффайзена у Німеччині та 120 – в Австрії. Однак справа продовжувала поширюватися. Починаючи з середини 1870-х років ідея кооперативів стала справжньою історією успіху: організація Ф. Райффайзена залишалася успішною в Німеччині, Австро-Угорській імперії, Франції, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу та Нідерландах. Значна кількість різноманітних кооперативів Ф. Райффайзена швидко з'являлася в багатьох частинах Європи. З роками цей рух стрімко поширився в Індії, Японії, Канаді, Сполучених Штатах Америки й Австралії – спочатку у вигляді кредитних товариств, а потім кредитних союзів. В Україні перші «райффайзенки» утворилися у дев'ятнадцятому столітті. Як свідчить «Енциклопедія українознавства» (Львів, 1998 р.), у 1938 році на території Галичини діяли 563 такі установи, що припинили свою діяльність із приходом радянської влади [10].

Для того, щоб утримати заявлений рівень і бути готовими до подальшого розвитку товариства залучали інвестиції. На щорічне будівництво і закупівлю сучасного технічного обладнання, у тому числі на придбання спеціального обладнання для охорони навколишнього середовища, прямі інвестиції щорічно становили близько 1,5 млрд. марок. Крім того, велика увага приділялася підбору, підготовці, перепідготовці та підвищенню кваліфікації спеціалістів на всіх рівнях функціонуючої системи. Загальна чисельність висококваліфікованих працівників ієрархічної вертикалі Ф. Райффайзена станом на 1977 рік коливалася у межах 130-150 тисяч, серед яких:

- у союзних формуваннях працювало від 3 до 4 тисяч;
- у центрах – 35-40 тисяч;
- у первинних товариствах – понад 100 тисяч осіб [17].

Гостра конкуренція на ринку Європейської співдружності вимагала від товариств концентрації своїх ресурсів, а також проведення гнучких структурних змін. Ці зміни відбувалися за рахунок злиття і поглинання, що призводило до зменшення загальної чисельності формувань, але позитивно впливало на постійне зростання обігу коштів й до фізичного збільшення прямих та опосередкованих (асоційованих) учасників.

Подальший аналіз розвитку кооперативного руху Німеччини показує, що в 1996 році близько 4 675 юридично незалежних товарних і обслуговуючих кооперативів здійснювали свою діяльність відповідно з принципами Фрідріха Вільгельма Райффайзена [5]. При цьому варто знову зазначити, що сучасне трактування принципів Ф. Райффайзена певною мірою відрізняється від першооснов. Поясненням цього є факт об'єднання в 1905 році товариств Загального союзу німецьких кооперативів, які дотримувалися ортодоксальних позицій свого ідеолога, з Імперським союзом німецьких сільських кооперативів В. Хааза, що реалізовували достатньо

демократично-адаптований стиль управління, враховуючи відповідні обставини. Не залишилася без уваги і процедура об'єднання у 1972 році товариств Ф. Райффайзена з формуваннями, які створювалися й функціонували за принципами Г. Шульце-Делітча. Саме ці два організаційно-історичні моменти і потреби сучасності внесли відповідні корективи у перелік й зміст принципів Ф. Райффайзена, що пережили свого засновника.

Так, товариства, які функціонували за модифікованими принципами Ф. Райффайзена, на період 1996 року забезпечували своїх членів засобами виробництва, переробляли майже повний асортимент сільськогосподарської продукції, сприяли її реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Фактично, більше половини всіх закупівель і продажів німецькі фермери здійснювали через свої кооперативи. За статистичними даними Німецького Союзу Райффайзена, грошовий обіг організації на 31 грудня 1996 року становив понад 77 млрд марок (табл. 2) [18].

Таблиця 2.

Обіг коштів організації Ф. Райффайзена за рівнями і напрямками станом на 31.12.1996 року*

Організації Ф. Райффайзена за рівнями і напрямками	Кількість кооперативів	Обіг коштів (без ПДВ), (млн. марок)
Первинні кооперативи:		
Кредитні кооперативи з торгової діяльності	709	3 280
Закупівельні і збутові кооперативи	629	9 143
Молочні кооперативи	532	6 954
Тваринницькі і м'ясні кооперативи	145	4 015
Виноградарські кооперативи	283	15 013
Плодові і овочеві кооперативи	148	2 747
Аграрні кооперативи	890	2 880
Інші	1 300	2 005
Усього:	4 636	46 037
Центри:		
Головні кооперативи	9	18 272
1	2	3
Молочні центри	7	2 158
Тваринницькі і м'ясні центри	4	9 085
Центральні винні погребі	3	4
Інші	12	-
Усього:	35	29 519
Організації на федеральному рівні		
	4	1 588
Разом:	4 675	77 144

*Джерело: сформовано автором з використанням [18]

Даний факт слугує гарним доказом довіри кооперативам і вказує на достатньо високу ступінь ефективності їх роботи через втілення ідеї самопомогі. Мотивація активної участі в діяльності товариств доповнювалася різноманітними послугами та консультаціями для прямих членів. До таких, окрім усього іншого, відносилися ремонт сільськогосподарської техніки і практичне консультування фермерів з питань виробництва, орієнтованого на ринок та захист навколишнього середовища. При цьому, реалізуючи протягом багатьох років програми зі створення й продажу альтернативної сировини, кооперативи Ф. Райффайзена збільшували ринкові шанси для альтернативної продукції у відповідності зі своїм гаслом: «Ми відкриваємо ринки».

У справі забезпечення сільської місцевості життєво важливими продуктами товариства мали особливо велике значення. Вони поставляли паливо промисловим, сільськогосподарським і приватним клієнтам, забезпечували населення високоякісним асортиментом продуктів й товарів для столу, будинку та саду, проводили професійні консультації, пропонували клієнтам широкий спектр своїх послуг. Кооперативи брали також участь і в переробці використаної тари. Крім того, вони робили значний внесок у справу збереження життєздатності й підвищення привабливості села. Під девізом «Послуги Райффайзен для всіх» їх багатий функціональний асортимент користувався популярністю у сільській місцевості й передмістях [13].

Для організації торгівлі харчовими продуктами і товарами ремесла кооперативи Ф. Райффайзена також були важливими партнерами. Тісна взаємодія первинних кооперативів, регіональних центрів і установ на федеральному рівні логістично створила можливість у будь-який час надавати бажаний обсяг замовлення географічно розпорощеним споживачам очікуваної якості. Завдяки оптовому зберіганню, первинній обробці й самостійному збору сільськогосподарської продукції товариства могли у достатньо короткий термін створити необхідну партію. При цьому, формування регулярно проводили контроль якості і гарантували бездоганне походження своєї товарної групи. Саме тому і сьогодні марочні продукти кооперативного походження високо цінуються громадянами національного і закордонного ринків. Попри це, не зважаючи на те, що кооперативи з самопомогі минулого століття перетворилися у сучасні високопродуктивні фахові інституційно спроможні соціально відповідальні об'єднання вимоги до них продовжують рости. Посилення конкуренції на європейському і світовому аграрних ринках, структурні зміни в сільському господарстві, а також концентрація суміжних торгових секторів змушують кооперативи до ще більшого згуртування їх економічних та фінансових ресурсів. Це об'єднання дає можливість підвищувати ефективність. Так, кожна кооперативна організація Німеччини у галузі виробництва і переробки товарів, молока, м'яса, плодів та овочів має понад 50 млн. євро річного обігу [13].

Разом із тим, дослідження еволюції розвитку кооперативного руху Німеччини показують, що крім Фрідріха Вільгельма Райффайзена до організації земельних товариств долучився Карл Фрідріх Вільгельм Хааз. Він, головним чином, допомагав створенню формувань, які відносилися лише до однієї галузі та займалися постачальницько-збутовою і переробною діяльністю з кредитними функціями [4]. Це були так звані «спеціальні товариства». В. Хааз був першим хто наполягав на організаційному об'єднанні всіх місцевих товариств на рівні земель у союзи, щоб посилити їх роль на внутрішньому ринку. При цьому, він вимагав від створених кооперативів достатнього організаційного базису і необхідного статутного капіталу та допомагав тільки тим, хто був економічно сильним й стабільним.

Для встановлення відповідного фахового та інституційного рівня товариства В. Хааз запропонував реалізувати ідею щодо введення екзаменаційної системи по відношенню до діючих об'єднань [14]. Такий підхід мав забезпечити особисту відповідальність, на противагу державному контролю за роботою товариств, і був першою ознакою стандартизації оцінки показників їх функціонування.

Втілюючи свої наміри, в 1879 році В. Хааз підтримав створення Асоціації сільськогосподарських кредитних кооперативів, а через кілька років в 1883 році, він виступив одним із організаторів Загальної спілки сільськогосподарських товариств Німеччини (з 1903 року Імперська спілка сільськогосподарських товариств Німеччини, Національна федерація німецьких сільськогосподарських кооперативів або Імперський союз німецьких сільськогосподарських кооперативів) і став першим її президентом. В 1907 році В. Хааз прийняв на себе обов'язки голови новоствореної Міжнародної федерації сільськогосподарських кооперативів, започаткування якої він сам особисто ініціював.

Найбільш знаковим соціальним вкладом Карла Фрідріха Вільгельма Хааза у розбудову системи кооперативних об'єднань сільгоспвиробників на засадах самопомогі була його безпосередня участь в 1889 році у робочій групі з розробки базового закону, що регламентував діяльність товариств. Дякуючи у першу чергу В. Хаазу, 01 травня 1889 року було прийнято Закон Німеччини про виробничі та господарські кооперативи (Закон про товариства). З цієї дати почався відлік законодавчої регламентації і стандартизації функціонування всіх товариських об'єднань різних рівнів на усій території Німеччини. Крім того, в цьому документі було реалізовано практичні й організаційно-методологічні напрацювання головних сподвижників кооперативного руху Фрідріха Вільгельма Райффайзена і Франца Германа Шульце-Делітча. Зміни до цього закону було внесено тільки 01 січня 1974 року. Саме тому В. Хааз і як політик (з 1898 по 1912 рр. – член Рейхстагу), і як громадсько-професійний діяч, вважається одним із ідеологів формування фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища через законодавчу процедуру посилення ролі громадських професійних і галузевих об'єднань у розбудові економіки Німеччини та Європи.

Паралельно із законодавчою ініціативою формування сприятливого середовища для функціонування товариств В. Хааз, як президент Імперської спілки сільськогосподарських товариств Німеччини, проводив достатньо активну роботу по її об'єднанню із Загальною спілкою сільських товариств Ф. Райффайзена. В. Хааз розумів, що відсутність глибоких принципів розбіжностей між кооперативами обох спілок рано чи пізно приведе до їх злиття. Це відбулося в 1905 році. Варто констатувати, що саме райффайзенівські організації приєдналися до Імперського союзу, демократично адаптована система управління якого виявилася більш привабливою. Головною умовою злиття стала децентралізація вертикалі керування товариств Ф. Райффайзена і надання їх районним центрам такої ж свободи, яку мали відділення Імперської спілки.

Попри встановлені заслуги, на думку М.І. Туган-Барановського, В. Хааз «...безперечно, багато зробив для подальшого розвитку селянської кооперації», але, як

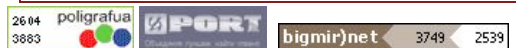
ззначає науковець, «його діяльність не внесла нічого суттєво нового у форми, створені його попередниками. Заслуга Хааза полягає тільки у тому, що він згладив кути і нескладності первинного райффайзенівського кооперативу і пристосував його до потреб життя» [12, с. 253]. Можливо це і є головною причиною того, що з іменем В. Хааза достатньо рідко пов'язують розвиток кооперативного руху й процесу їх об'єднання, а його прізвище не часто асоціюється із сучасними формуваннями як на території Німеччини, так і за її межами.

Висновок. На нашу думку, саме В. Хааз своїми практичними кроками активізував механізм законодавчого, інституційного і соціального розвитку горизонтально-вертикальної ієрархії товариств сучасного зразка. Якби, свого часу, кооперативи Загальної спілки сільських товариств Ф. Райффайзена не вплили до Імперської спілки сільськогосподарських товариств Німеччини, яку очолював В. Хааз, і не адаптували свої ортодоксальні принципи до вимог зовнішнього середовища, ймовірність їх подальшого розвитку та існування була б під прямою загрозою. Саме поєднання теоретико-методологічних здобутків Ф. Райффайзена і позитивного практичного досвіду В. Хааза стало підґрунтям їх збереження і поштовхом для ефективного функціонування системи сільськогосподарських кооперативів Німеччини на довгу перспективу. Об'єктивна оцінка здобутків головних ідеологів побудови земельних кооперативів Німеччини можлива тільки за умови співставлення підходів до цього процесу, їх аналізу та синтезу, що може бути максимально корисним для використання в сучасних умовах господарювання.

Джерела та література:

1. Бюлетень кредитних спілок України / [б.а.], 2009. – № 3. – 76 с.
2. Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи : міжнародний досвід та українська практика / В. В. Гончаренко. – К. : «Наукова думка», 1997. – 240 с.
3. Зародження та розвиток сільськогосподарської кооперації в країнах Західної Європи (друга половина XIX – початок XX ст.) / [б.а.] // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: історія. – 2008. – № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Nzvdpri_ist/2008_13/inwi%20sekcii/zarodjennya%20ta%20rozvutok.pdf.
4. Зарубежный опыт развития кредитной кооперации. Сайт «Рынок кредитов для малого бизнеса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intclub.info/first/148-2009-12-02-21-26-40>.
5. Інформаційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://refs.co.ua/59999-Kooperativnyie_organizacii_Germanii_i_Rossii.html.
6. Коваленко С. Б. Сельскохозяйственная кредитная кооперация / С. Б. Коваленко, З. Н. Козенко. – М. : Финансы и статистика, 2005. – С. 448.
7. Крашенинников А. И. Кооперация в современном мире / А. И. Крашенинников – М. : Экономика, 1987. – С. 144.
8. Макаренко А. П. Теория и история кооперативного движения : учебное пособие для студентов высших и средних кооперативных учебных заведений / А. П. Макаренко – М. : ИВЦ «Маркетинг», 1999. – С. 328.
9. Павленко Г. В. Аграрно-крестьянский вопрос и его особенности в Германии в период перехода от капитализма к империализму [Аграрно-крестьянский вопрос за рубежом в новое и новейшее время] / Г. В. Павленко. – Казань : [б.и.], 1983. – С.108.
10. Під європейським оберегом. За матеріалами книги «Райффайзен. Бачення, що підкорює світ» Герберта Матіса / [б.а.] // Мій бізнес. – 2009. – № 5. – С. 26-28.
11. Ткач А. В. Сельскохозяйственная кооперация : учебное пособие / А. В. Ткач – М. : [б.и.], 2002. – С. 304.
12. Туган-Барановський М. І. Соціальні основи кооперації / М. І.Туган-Барановський. – М. : Економіка, 1989. – С. 285-289, С. 291, С. 292, 298-299.
13. Уколова Л. В. Кооперативні організації Німеччини : законодавство, структура, діяльність / Л. В. Уколова. – Белгород : Білгородський університет споживчої кооперації, 1998.
14. Центральне об'єднання Райффайзен (ZG Райффазен) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zg-raiffeisen.de/index.php>.
15. Шкляр М. Ф. Кредитная кооперация : учебное пособие / М. Ф. Шкляр. – М. : Дашко и К, 2003. – С. 332.
16. Шкляр М. Ф. Экономика кредитных кооперативов : учебник / М. Ф. Шкляр. – М. : Дашко и К, 2009. – С. 284.
17. Щорічна статистична доповідь Німецького союзу Райффайзена, 1977 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opac.ub.uni-tuebingen.de/cgi-bin/wwwolix.cgi?opacdb=tzv&ff=ZDB-Nr.:2625-6>.
18. Щорічна статистична доповідь Німецького союзу Райффайзена, 1996 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opac.ub.uni-tuebingen.de/cgi-bin/wwwolix.cgi?opacdb=tzv&ff=ZDB-Nr.:2625-6>.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"